

Alexandre'as Kojève'as ir Carlas Schmittas: politiškumas, teologija ir istorijos pabaiga

Linas Jokubaitis

Lietuvos kultūros tyrimų instituto mokslo darbuotojas
el. paštas: linasjokubas@gmail.com

Santrauka. Straipsnio tikslas – pademonstruoti, kad Carlo Schmitto ir Alexandre'o Kojève'o samprotavimai apie politiškumą ir istorijos pabaigą turi būti suprasti juos formuojančių teologinių prielaidų kontekste. Straipsnyje ginama pozicija, kad Schmitto *Politiškumo sąvoką* grindžia pastangos politinę antropologiją apmąstyti iš teologinės perspektyvos, kurioje svarbiausia vieta tenka prigimtinės nuodėmės dogmai. Kojève'o antropoteistinė sistema žymi tokios perspektyvos inversiją, jo samprotavimai apie politikos ir istorijos pabaigą yra neatskiriami nuo teologijos redukavimo į antropologiją. Prancūzų filosofo ateistinė ir imanentinė sistema netiesiogiai patvirtina Schmitto poziciją, kad politiškumo nynykimas negali būti suderintas su prigimtinės nuodėmės dogma. Kojève'o mokymas apie istorijos pabaigą ir universalią homogenišką valstybę žymi pastangas Schmitto politiškumo koncepciją apmąstyti *ex negativo*. Juristui krikščioniška teologija garantuoja, kad pasaulis negali būti depolitizuotas, priešiškamai tarp žmonių negali būti įveikti. Prancūzų filosofo politinę teoriją grindžia nuostata, kad istorijos pabaiga ir politiškumo įveikimas žymėtų sekuliarizuoto krikščioniško mokymo realizavimą. Kojève'o patikslinta istorijos pabaigos versija, kurioje skelbiamas žmogaus sugrįžimas į gyvuliškumą, turi būti suprasta jo diskusijos su Schmittu kontekste.

Reikšminiai žodžiai: politiškumas, prigimtinė nuodėmė, antropologija, teologija, antropoteizmas, istorijos pabaiga, universali homogeniška valstybė.

Received: 01/01/2023. **Accepted:** 07/03/2023

Copyright © 2023 Linas Jokubaitis. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Alexandre Kojève and Carl Schmitt: the Political, Theology and the End of History

Summary. The aim of the article is to demonstrate that Carl Schmitt's and Alexandre Kojève's ideas about the political and the end of history have to be seen in the light of their theological presuppositions. The article defends the position that Schmitt's *The Concept of the Political* is based on attempts to look at the problems of political anthropology from theological perspective, in which the dogma of original sin plays a central role. Kojève's anthropotheistic system presents an inversion of this perspective, his ideas about the end of politics and history are inseparable from attempts to reduce theology to anthropology. His atheistic system of immanence provides a confirmation of Schmitt's idea that the disappearance of the political is incompatible with the dogma of original sin. Kojève's notion of the end of history and his concept of universal homogeneous state are formed by attempts to look at the concept of the political *ex negativo*. For Schmitt Christian theology provides a guarantee that the world will not be depoliticized, that enmity between humans will not be overcome. French philosopher's political theory is based on the idea that the end of history and the disappearance of the political would mark the actualisation of secularized Christian teaching. Kojève's revised ideas about the destiny of humanity at the end of history, his position that humanity will return to animality, have to be understood in the context of his discussions with Schmitt.

Keywords: the political, original sin, anthropology, theology, anthropotheism, end of history, universal homogeneous state.

Ivadas

Carlo Schmitt'o ir Alexandre'o Kojève'o diskusija yra įdomus epizodas XX a. politinės filosofijos istorijoje. Janas-Werneris Mülleris pažymi, kad jie tapo „draugiškais filosofiškais priešininkais, kurie lengvai galėjo rasti bendrą, neretai perdėtai mandagią, kalbą“, nors jų „pasaulio vizijos buvo diametriškai priešingos beveik visais įmanomais aspektais“¹. Schmittas ir Kojève'as susirašinėjo nuo 1955 iki 1960 metų. Prancūzų filosofas 1957 metais juristo kvietimu Diuselдорfe perskaitė paskaitą „Kolonializmas iš europinės perspektyvos“. Vis dėlto netiesioginis dialogas tarp dviejų mąstytojų galėjo prasidėti kur kas anksčiau. Abu filosofus asmeniškai pažinojęs Jacobas Taubesas laiške *Schmittiana* sudarytojui Pietui Tommissenui rašė, kad 1933–1935 me-

¹ Jan-Werner Müller, *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-War European Thought* (New Haven and London: Yale University Press, 2003), 93.

tais Kojève'o seminaruose plėtota Hegelio interpretacija buvo priklausoma nuo Schmitto *Politiškumo sąvokos*. Šiame laiške jis pridūrė, kad tai jam leido suprasti pats Kojève'as². Tokią galimybę tik sustiprina tai, kad prancūzų filosofas per Antrąjį pasaulinį karą rašytame veikalė *Teisės fenomenologijos apmatai* pritariamai nurodo Schmitto *Politiškumo sąvoką* ir teigia, kad jos autorius yra teisus tvirtindamas, jog „draugas“ ir „priešas“ yra „fundamentalios, specifiskai politinės kategorijos“, kurias jis apibūdina kaip „egzistencines kategorijas“³.

Michaelas S. Rothas, veikalė *Žinojimas ir istorija. Hegelio apropiacijos XX a. Prancūzijoje* išnašoje komentuodamas Kojève'o politinę filosofiją užsimena, kad jai įtaką darė Schmittas, tačiau šios pastabos neišplėtoja⁴. Veikalė *Istorijos pabaiga?* Martinas Meyeris rašo apie Taubeso laiške išsakytą mintį dėl juristo įtakos prancūzų filosofo Hegelio interpretacijai, tačiau nepateikia detalesnio šios konkrečios problemos aptarimo⁵. Friedrichas Balke'ė straipsnyje *Link Carlo Schmitto politinės antropologijos* taip pat užsimena apie Taubeso laišką ir samprotauja apie *Politiškumo sąvokos* autoriaus politinės antropologijos santykį su Kojève'o Hegelio interpretacija⁶. Bettina Bergo straipsnyje „Husserlis ir politiškumas. Fenomenologinė akistata su Carlu Schmittu ir Alexandre'u Kojève'u“ aptaria vokiečių juristo „politiškumo eidetiką“ ir jo samprotavimus apie autoritetą, taip pat lygina juos su prancūzų filosofo „autoriteto fenomenologija“⁷.

² Jacob Taubes, „Taubes an Piet Tommissen. Paris. 18. 8. 1985“, in *Jacob Taubes – Carl Schmitt: Briefwechsel*, Hrsg. T. Palzhoff, M. Treml ir H. Kopp-Oberstebrink (München: Wilhelm Fink Verlag, 2012), 196.

³ Alexandre Kojève, *Outline of a Phenomenology of Right*, trans. B. P. Frost ir R. Howse (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2007), 134.

⁴ Michael S. Roth, *Knowing and History – Appropriations of Hegel in Twentieth-Century France* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2019), 107.

⁵ Martin Meyer, *Ende der Geschichte?* (München, Wien: Carl Hanser Verlag, 1993), 132.

⁶ Friedrich Balke, „Zur politischen Anthropologie Carl Schmitts“, in *Die Autonomie des Politischen: Carl Schmitts Kampf um einen beschädigten Begriff*, Hrsg. H.-G. Flickinger (Weinheim: Acta Humaniora, 1990), 57–62.

⁷ Bettina Bergo, „Husserl and the Political. A Phenomenological Confrontation with Carl Schmitt and Alexandre Kojève“, in *Political Phenomenology: Experience, Ontology, Episteme*, ed. T. Bedorf ir S. Herrmann (New York: Routledge, 2020), 135–143.

Stephanos Geroulanos straipsnyje „Carlo Schmitto įtaka pono ir vergo dialektikai: Alexandre'as Kojève'as ir kompanija“⁸ analizuojama vokiečių juristo politinės teorijos įtaką Kojève'ui ir trims jo „studentams“ – Georges'ui Bataille'ui, Gastonui Fessardui ir Raymondui Aronui. Geroulanos atveria naują perspektyvą į XX a. vidurio Prancūzijos politinę filosofiją, jo straipsnis nepaliekia abejonių, kad Schmitto politinės teorijos turėjo dažnai nepastebimą, tačiau svarią įtaką Kojève'ui, jo seminarų lankytojams ir jų mokiniam.

Massimo Palma straipsnyje „Alexandre'as Kojève'as ir Carlas Schmittas: priešiško mitologijos“ pateikia išvalgų apie Schmitto politinės teorijos įtaką prancūzų filosofo Hegelio interpretacijai, jo samprotavimams apie teisę, autoritetą, valstybę ir istorijos pabaigą⁹. Henningas Ottmannas straipsnyje „Kojève'as ir Carlas Schmittas. Naujos žinios apie istorijos ir valstybinės politikos pabaigą“ apžvelgia mąstytojų diskusijas apie istorijos, suverenios tautinės valstybės ir politikos pabaigą¹⁰. Tyrinėtojas pažymi, kad *Politiškumo sąvoka* galėjo būti atspirties taškas Kojève'o samprotavimams istorijos pabaigos tema¹¹. Henkas de Bergas istorijos pabaigos idėjos analizei skirtame veikale teigia, kad Kojève'o pritarimas Schmitto politiškumo aiškinimui neišvengiamai turi svarbių padarinių jo samprotavimams apie istorijos pabaigą ir universalios homogeniškos valstybės koncepcijai¹². Davidas Schkade'ė veikale *Politiškumo logika. Kojève'o politinė filosofija, tarp fenomenologijos ir propagandos* pateikia itin detalią ir precizišką prancūzų filosofo politinės min-

⁸ Stephanos Geroulanos, „Der Einfluss Carl Schmitts auf die Herr-Knecht-Dialektik: Alexandre Kojève und Co.“, in *Der Gesandte: Alexandre Kojèves europäische Missionen*, Hrsg. C. Blättler (Leipzig: Merve Verlag, 2022), 159–215.

⁹ Massimo Palma, „Alexandre Kojève and Carl Schmitt: Mythologies of Enmity“, in *Alexandre Kojève: A Man of Influence*, ed. L. J. Pedrazuela (Lanham: Lexington Books, 2022), 121–134.

¹⁰ Henning Ottmann, „Kojève und Carl Schmitt. Neue Nachrichten vom Ende der Geschichte und vom Ende der Staatenpolitik“, in *Hegel-Jahrbuch 2002*, Hrsg. A. Arndt, K. Bal ir H. Ottmann (Berlin: Akademie Verlag, 2002), 176–182.

¹¹ *Ibid.*, 177.

¹² Henk de Berg, *Das Ende der Geschichte und der bürgerliche Rechtsstaat: Hegel–Kojève–Fukuyama* (Tübingen: A. Francke Verlag, 2007), 124.

ties rekonstrukcija, kurioje užsimena apie *Politiškumo sąvokos* įtaką Kojève'o filosofinei raidai¹³. Schkade'ė išsamiau neaptaria santykio tarp filosofų politinių teorijų, tačiau jo atliktas tyrimas ir sistemiškas prancūzų filosofo politinės teorijos pristatymas yra ypač vertingas siekiant tiksliai įvertinti jo politinės teorijos santykį su Schmitto politiško koncepcija.

Nepaisant didėjančio susidomėjimo Schmitto ir Kojève'o diskusijomis, vis dar nėra sistemiškos jų politinių teorijų santykio analizės¹⁴. Šio straipsnio naujumas siejamas su siekiu pademonstruoti, kad abiejų mąstytojų politinės teorijos yra priklausomos nuo teologinių prielaidų¹⁵. Straipsnio tikslas – parodyti, kad Schmitto ir Kojève'o samprotavimai apie politišumą ir istorijos pabaigą turi būti suprasti juos formuojančių teologinių prielaidų kontekste. Straipsnyje ginama pozicija, kad *Politiškumo sąvoką* grindžia pastangos politinę antropologiją apmąstyti iš teologinės perspektyvos, kurioje svarbiausia vieta tenka prigimtinės nuodėmės dogmai, o Kojève'o antropoteistinė sistema žymi šios perspektyvos inversiją. Prancūzų filosofo samprotavimai apie politiško įveikimą ir istorijos pabaigą yra neatskiriami

¹³ David Schkade, *Die Logik des Politischen: Kojèves politische Philosophie zwischen Phänomenologie und Propaganda* (Frankfurt: Campus Press, 2021), 20–21.

¹⁴ Balke'ės straipsnyje yra originalių įžvalgų apie juristo politinės antropologijos įtaką prancūzų filosofo Hegelio interpretacijai, tačiau jos lieka pernelyg fragmentiškos. Palma'os straipsnyje pateikta Kojève'o dialogo su Schmittu apžvalga. Tyrinėtojas gerai išryškina svarbiausias jų diskusijos kontroversijas, tačiau nepateikia išsamesnės politiško koncepcijos įtakos prancūzų filosofo Hegelio interpretacijai analizės. Geroulanos straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama juristo teorijų įtakos Kojève'o mokiniais rekonstravimui. De Bergo istorijos pabaigos idėjos analizei skirtame veikle įžvalgos apie Schmitto įtaką Kojève'ui taip pat nėra plačiau išskleistos. Ottmano straipsnyje pateikiama Schmitto ir Kojève'o pozicijų istorijos pabaigos tema apžvalga.

¹⁵ Lukas Ivanauskas magistro darbe „Ar egzistuoja alternatyva ateistinei šiuolaikinei politikai? Alexandre Kojève ir Carl Schmitt (a)teistiniai politikos svarstymai“ ateizmo problemą analizavo kaip pamatinę skirtį tarp vokiečių juristo ir Hegelio interpretatoriaus. Šiuo požiūriu reikia išskirti Martino Meyerio veikalą *Istorijos pabaiga?*. Jame pateikta išsami Schmitto ir Kojève'o samprotavimų apie istorijos pabaigą rekonstrukcija, tyrinėtojas atskleidžia abiejų mąstytojų politikos ir istorijos supratimą formuojančią krikščioniškos teologijos įtaką. Meyeris užsimena apie Taubeso laišką, pateikia įdomių, tačiau dažnai pernelyg fragmentiškų įžvalgų apie paraleles tarp juristo ir prancūzų filosofo politinių teorijų.

nuo jo Hegelio interpretaciją formuojančio teologijos redukavimo į antropologiją. Straipsnyje ginama pozicija, kad Kojève'o ateistinė ir imanentinė sistema patvirtina Schmitto poziciją, jog politiškumo nnykimas negali būti suderintas su prigimtinės nuodėmės dogma. Prancūzų filosofo samprotavimai apie istorijos pabaigoje universalioje homogeniškoje valstybėje įvyksiantį žmogaus sugrižimą į gyvuliškumą turi būti suprasti jo diskusijos su juristu kontekste.

Pirmoje darbo dalyje pateikiama Schmitto politiškumo koncepcijos ir ją grindžiančių teologinių prielaidų analizė. Demonstruojama, kad istorijos pabaigos idėja juristui yra nesuderinama su prigimtinės nuodėmės dogma. Antra darbo dalis skirta Kojève'o antropoteistinei Hegelio interpretacijai, ją grindžiančioms pastangoms teologiją redukuoti į antropologiją. Ginama pozicija, kad antropoteistinės prielaidos yra nesuderinamos su prigimtinės nuodėmės dogma. Trečioje darbo dalyje ginama pozicija, kad prancūzų filosofo istorijos pabaigos ir universalios homogeniškos valstybės idėjos turi būti suprastos jo diskusijos su Schmitto politiškumo koncepcija kontekste.

Depolitizacijos, priešiškus ir prigimtinė nuodėmė Schmitto Politiškumo sąvokoje

Vokiečių juristas politiškumo sąvokai skirtą veikalą pradeda teiginiu, kad „politiškumo sąvoka yra valstybės sąvokos prielaida“¹⁶. Christophas Schönbergeris pažymi, kad Schmitto samprotavimai apie politiškumo ir valstybės santykį buvo nukreipti prieš teisės teorijoje dominavusią nuostatą, jog politiškumas yra tapatus valstybiškumui, tai buvo polemika su pozityvistinės teisės teorijos pozicija, kad „politiškumas“ reiškia „valstybiškumą“, politiškumo sąvokoje valstybės sąvoka jau yra apmąstyta“¹⁷. 1971 metais paskelbtame itališko *Po-*

¹⁶ Carl Schmitt, *Der Begriff des Politischen. Synoptische Darstellung der Texte*, Hrsg. M. Walter (Berlin: Duncker & Humblot, 2018), 56.

¹⁷ Christoph Schönberger, „Staatlich und Politisch“ (20–26). *Der Begriff des Staates im Begriff des Politischen*, in *Carl Schmitt: Der Begriff des Politischen: Ein kooperativer Kommentar*, Hrsg. R. Mehring (Berlin: Akademie Verlag, 2003), 2.

litiškumo sąvokos leidimo įvade Schmittas rašė, kad Niccolo Machiavellio, Jeano Bodino ir Thomaso Hobbeso suformuotoje „klasikinės europietiškos valstybės“ koncepcijoje „valstybė buvo vienintelis politikos subjektas“, todėl ankstyvojoje modernybėje buvo galima tapatinti valstybę ir politiką panašiai kaip Aristotelio filosofijoje neatskiriama buvo politika ir polis¹⁸. Juristo samprotavimai apie politiškumą žymi pastangas surasti pamatines politines kategorijas žlungant nuo XVII a. Vakarų pasaulyje vidaus ir tarptautinę politiką struktūravusiai suverenos valstybės politinei formai¹⁹. Schmittas siekia rasti tai, ką Kojève'as apibūdina kaip „fundamentalias, specifiskai politines kategorijas“²⁰, kurios nepriklausytų nuo suverenos valstybės politinės formos.

Helmuto Kuhno nuomone, Schmitto politiškumo koncepcija yra neatskiriama jo liberalizmo kritikos dalis, todėl ji turėtų būti suprasta kaip žyminti siekį rasti alternatyvą liberaliajam politiškumo neigimui ir jo neutralizavimui²¹. Komentuodamas *Politiškumo sąvokos* santy-

¹⁸ Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 51.

¹⁹ 1945–1947 metų užrašuose Schmittas skelbia: „[a]š esu paskutinis sąmoningas *ius Publicum Europaeum* atstovas, paskutinis jos mokytojas ir tyrėjas egzistencine prasme“, C. Schmitt, *Ex captivitate salus. Erinnerungen der Zeit 1945/47* (Berlin: Duncker & Humblot, 2010), 75. Apibendrinamas Thomaso Hobbeso suverenos valstybės koncepcijos santykį su *ius Publicum Europaeum* juristas rašo: „[š]iai valstybei pavyko padaryti iki šiol didžiausią racionalią žmonijos „pažangą“, plėtojant tarptautinės teisės mokymą apie karą – atskirti priešą nuo nusikaltėlio ir šitaip sukurti vienintelį įmanomą pagrindą mokymui apie vienos valstybės neutralumą, vykstant kitų valstybių karui. *Man* ir *mano* politinei teologijai *tai* regisi esąs didžiausias naujųjų laikų epochos posūkis.“ C. Schmitt, *Politinė teologija. Keturi suvereniteto teorijos skyriai. Politinė teologija II. Legenda apie bet kokios politinės teologijos užbaigą*, vertė A. Gailius (Vilnius: Versus Aureus, 2014), 168. Valstybės politinės formos nykimas juristui buvo neatskiriamas nuo eurocentrinės teisės tradicijos nykimo. Jo manymu, šios transformacijos išryškina būtinybę rasti naujų stabilių priešiško ir politiškumo struktūravimo formų. 1955 metų birželio 7 dienos laiške Kojève'ui juristas rašė: „[s]u „valstybe“ viskas baigta, tai yra tiesa, mirtingas Dievas mirė ir nieko negalima pakeisti, šandieninis gerovės valstybės administracinis aparatas (*Verwaltungs-Apparatur der „Daseins-Vorsorge“*) nebėra „valstybė“ Hegelio prasme“. Piet Tommissen, *Schmittiana: Beiträge zu Leben und Werk Carl Schmitts. Band 6* (Berlin: Duncker & Humblot, 1998), 108.

²⁰ Kojève, *Outline of a Phenomenology of Right*, 134.

²¹ Helmut Kuhn, *Der Staat. Eine philosophische Darstellung* (München: Kösel Verlag, 1967), 450–451.

kį su liberalizmu Leo Straussas rašė, kad jos autoriaus ieškojimus grindžia nuostata, jog „liberalizmas neigė politiškumą, bet nesugebėjo jo pašalinti iš pasaulio, tesugebėjo jį paslėpti. <...> Liberalizmas nužudė ne politiškumą, bet politiškumo supratimą, nuoširdumą jo atžvilgiu“²². Juristo polemikoje su liberalizmu skleidžiasi mintis, kad šią politinės minties tradiciją grindžia nuostata, jog socialinis gyvenimas turėtų būti apmąstomas kaip susidedantis iš „santykinei autonomiškų sferų“²³ – religijos, moralės, ekonomikos, estetikos. Liberalias doktrinas grindžia įsitikinimas, kad valstybės intervencija į santykinei autonomiškas visuomenės gyvenimo sritis, kurios suvokiamos kaip kažkas nepolitiško, turėtų būti minimizuota. Schmitto samprotavimai apie politiškumą yra neatskiriami nuo įžvalgos, kad XX a. liberalią tradiciją grindęs valstybės tapatinimas su politika nebeleidžia suvokti naujos istorinės situacijos, kai politiškumas vis labiau išsilaisvina iš valstybės politinės formos.

Schmittas mano, kad kiekvieną santykinei nepriklausomą žmogiškos minties ir veiklos sferą grindžia jai specifiška perskyra: moralę struktūruoja gėrio ir blogio skirtis, ekonomiką – pelno ir nuostolio, estetiką – grožio ir bjaurumo²⁴. Pratęsdamas tokius samprotavimus jis skelbia, kad „specifiškai politinė distinkcija, kuria gali būti paaiškunami politiniai veiksmai ir motyvai, yra *draugo* ir *priešo* perskyra“²⁵. Komentuodamas šią poziciją Straussas rašė, kad Schmittas nesiekia pateikti „užbaigto apibrėžimo“, nes politiškumo *esmės* klausimą jis supranta kaip tapatų klausimui „*kas yra specifiška politiškumui?*“²⁶. Politiškumas nėra moralei, ekonomikai ar estetikai lygiavertis ir analogiškas domenai, tai nėra atskiras domenai. Heinricho Meierio nuomone, interpretuojant Schmitto politiškumo koncepciją dažnai

²² Leo Strauss, „Anmerkungen zu Carl Schmitt, Der Begriff des Politischen“, in *Leo Strauss, Gesammelte Schriften. Band 3. Hobbes' politische Wissenschaft und zugehörige Schriften – Briefe*. Stuttgart, Hrsg. H. Meier ir W. Meier (Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2008), 218.

²³ Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 218.

²⁴ *Ibid.*, 76.

²⁵ *Ibid.*, 76.

²⁶ Strauss, „Anmerkungen zu Carl Schmitt, Der Begriff des Politischen“, 219.

klaidingai manoma, kad juristas siekia apginti „politiškumo autonomiją“, nes tokia pozicija nesuderinama su svarbiausia jo teze, kad „politiškumas yra totalus“²⁷. Politiškumas nėra atskira socialinio gyvenimo sfera, jis yra kažkas totalaus ir šis totalumas tampa akivaizdus intensyvėjant konfliktams. Paskutiniame savo veikalė *Politinė teologija II. Legenda apie bet kokios politinės teologijos užbaigą*, patikslindamas savo įžvalgas politiškumo koncepcijos klausimu, juristas rašė: „[š]iandien nebegalima politikos apibrėžti pradėdant nuo valstybės, tai, ką šiandien dar galima vadinti valstybe, turi būti, priešingai, apibrėžiama ir suvokiama pradėdant nuo politikos. Tačiau politikos kriterijus šiandien dar negali būti nauja substancija, nauja „materija“ ar nauja autonominė dalykinė sritis. Vienintelis mokslininkai dar įmanomas kriterijus šiandien yra asociacijos ar disociacijos intensyvumo laipsnis, kitaip sakant, draugo ir priešų skyrimas.“²⁸

Ernstas Vollrathas pažymėjo, kad Schmittas apie politiškumą kalba kaip apie asociacijos (*Verbindung*) ar disociacijos (*Trennung*) intensyvumo laipsnį, tačiau pirmenybė jo koncepcijoje tenka konfliktams²⁹. Henningas Ottmannas rašė, kad Aristotelis savo mokyme poli pagrindė draugyste, o *Politiškumo sąvokoje* pirmenybė teikiama priešiškiškumui, karui ir užsienio politikai³⁰. Juristas nekalba apie intensyviausią asociacijos apraišką, jo dėmesys yra sukongcentruotas į intensyviausią disociacijos apraišką – karą. Pirmenybė tenka priešiškiškumui ir jį nuolat lydinčiam karo pavojui: „[n]uo priešų sąvokos neatskiriamai visuomet egzistuojanti kovos galimybė. <...> Draugo, priešų ir kovos sąvokos įgauna savo tikrąją prasmę tik todėl, kad jos nurodo fizinio žudymo galimybę. Karas kyla iš priešiškiškumo. Karas yra egzistencinis priešų neigimas. Tai yra ekstremaliausia priešišku-

²⁷ Heinrich Meier, *Die Lehre Carl Schmitts – Vier Kapitel zur Unterscheidung Politischer Theologie und Politischer Philosophie* (Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2012), 122.

²⁸ Schmitt, *Politinė teologija*, 101–102.

²⁹ Ernst Vollrath, „Wie ist Carl Schmitt an seinen Begriff des Politischen gekommen?“, *Zeitschrift für Politik* 36 (1989), 153.

³⁰ Henning Ottmann, „Carl Schmitt“, in *Politische Philosophie des 20. Jahrhunderts*, Hrsg. H. Ottmann ir K. G. Ballestrem (Berlin: Walter de Gruyter, 2015), 71.

mo pasekmė, <...> dėl šios ekstremalios galimybės žmogaus gyvenimas įgauna specifiskai politinę įtampą.³¹ Komentuodamas priešiško pirmenybę politiškumo koncepcijoje Hermannas Helleris kritinėje pastaboje Schmittui priminė, jog žodis „politika“ kyla iš „*polis*“, o ne iš „*polemos*“³². *Politiškumo sąvokoje* dominuojantis priešiško akcentavimas yra neatskiriamas nuo juristo polemikos su liberalizmu, jo neutralizacijomis ir depolitizacijomis.

Schmittas manė, kad liberalių doktrinų prielaidos neleidžia suprasti politiškumo, nes svarbiausias socialinio gyvenimo problemas jose siekiama apmąstyti per etikos, teisės, ekonomikos, kultūros ar moralės prizmę. Juristui tai žymi atsisakymą pripažinti, kad politiškumas yra *sui generis*. Liberalią poziciją grindžia įsitikinimas, jog egzistuoja universalūs teisiniai, moraliniai ar ekonominiai principai, nepriklausantys nuo nuolat kintančių politinių interesų ir galios konsteliacijų. Viena iš svarbiausių Schmitto *Politiškumo sąvokos* tezių žymi tokios pozicijos neigimą: „[v]isos politinės idėjos ir sąvokos turi *poleminę* prasmę; jų akirytyje yra konkreti opozicija, jos yra susietos su konkrečia situacija.“³³ Kiekviena į universalumą ir neutralumą pretenduojanti koncepcija konkrečioje politinėje situacijoje intensyvėjant konfliktams pasirodo esanti partikuliari ir šališka. Schmitto nuomone, liberalias doktrinas grindžia siekis rasti nepolitinius socialinio gyvenimo elementus, kurie galėtų tapti universaliais sutarimo ir bendrumo pagrindais. Oponuodamas tokiai pozicijai jis akcentuoja, kad politiškumas yra totalus, o jį pagrindžianti agonistinė logika reiškia, jog „konkrečioje politiškumo tikrovėje ne abstrakčios tvarkos ar normos, bet visada realios žmonių grupuotės ar asociacijos valdo kitas žmonių grupes ar asociacijas“³⁴. Politiškumą grindžianti priešiško logika yra nesuderinama su siekiu įgyvendinti nešališkus visuomenių valdymo ir tarptautinių santykių reguliavimo principus. „Neutralus“ ir „nepolitiškas“ Schmittui yra sinonimiškos są-

³¹ Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 100, 108.

³² Heller, cit. iš Ottmann, „Carl Schmitt“, 71.

³³ Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 92.

³⁴ *Ibid.*, 218.

vokos, jo politiškumo koncepciją grindžia nuostata, kad viskas bent potencialiai yra politiška ir šališka.

Politiškumo sąvoką papildžiusioje 1929 metų paskaitoje *Neutralizacijų ir depolitizacijų epocha* žvelgdamas iš politinės-teologinės perspektyvos Naujųjų amžių istoriją juristas mėgina apmąstyti kaip pažymėtą nuolat intensyvėjančių sekuliarizacijos ir depolitizacijos procesų. Įtakingiausias universalistines politines ideologijas grindžiančiose optimistinėse istorijos filosofijų konstrukcijose universali istorija pristatoma kaip progresuojantis visų partikuliarumų įveikimas, vedantis į žmonijos vienybę. Tokios tendencijos suprantamos kaip žyminčios išsivadavimą iš politiškumą generuojančio priešiško tarp žmonių kolektyvų³⁵. Apibendrinamas šių tendencijų prasmę juristas skelbia: „[š]iandien nėra modernesnio dalyko už kovą su politika.“³⁶ Šią kovą jis supranta kaip siekį sunaikinti priešiško tarp žmonių galimybę. *Politiškumo sąvokoje* Schmittas užsimena apie pasaulio depolitizavimo galimybę, apie „pasaulį be politikos“³⁷. Jei depolitizacijų procesai pasiektų savo tikslą, nunyktų net draugo ir priešo skirties galimybė ir pasaulyje nebeliktų politikos³⁸. Martinas Meyeris pažymi, kad polemikuose politiškumo pabaigos aptarimuose Schmittas „anticipuoja“ Kojève'o svarstymus apie istorijos pabaigą³⁹. Trumpai apsvarstęs politiškumo įveikimo galimybę juristas skelbia, kad „pasaulis nebus depolitizuotas“⁴⁰. Jo nuomone, siekiant tiksliai įvertinti politiškumo įveikos galimybę, būtina atsigręžti į pamatines politinės antropologijos problemas.

Politinėje teologijoje skirtį tarp autoritarinių ir anarchistinių politinių teorijų Schmittas apibūdina kaip „aiškiausią antitezę“, kuri

³⁵ Ibid., 254.

³⁶ Schmitt, *Politinė teologija*, 80.

³⁷ Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 108.

³⁸ Ibid., 166.

³⁹ Meyer, *Ende der Geschichte?*, 137. Heinrichas Meieris taip pat pažymėjo, kad Kojève'o istorijos pabaigos aprašymas primena Schmitto samprotavimus šia tema. Heinrich Meier, *Carl Schmitt, Leo Strauss „Der Begriff des Politischen“*. *Zu einem Dialog unter Abwesenden* (Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2013), 53.

⁴⁰ Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 162.

reiškiasi „per visą politinės minties istoriją“⁴¹. *Politiškumo sąvokoje* jis patikslina šią išvalgą: „[v]isas valstybės teorijas ir politines idėjas galima patikrinti pagal jų antropologiją ir suklasifikuoti pagal tai, ar jas grindžia prielaida, kad žmogus iš prigimties yra geras ar blogas“⁴² ir priduria, jog „visos tikros politinės teorijos paremtos prielaida, kad žmogus iš prigimties yra blogas“⁴³. Straussas pažymėjo, kad tokioje Schmitto pozicijoje glūdi svarbi dviprasmybė, nes blogis gali būti suvoktas dviem radikaliai skirtingais būdais: jis gali būti apmąstytas kaip „žmogiškas nevisavertiškumas“ – *humana impotentia* ar „gyvuliška jėga“ – *naturae potentia*⁴⁴. Šia užuomina filosofas nori pabrėžti, kad žmogaus pavojingumas skirtingai suprantamas teologinėse ir sekulariose filosofinėse koncepcijose: „Hobbesas blogį suprato kaip „nekaltą blogį“, nes neigė nuodėmę.“⁴⁵ Iš Schmitto argumentacijos gali susidaryti įspūdis, kad jo politiškumo koncepcija priklauso nuo pesimistinės antropologijos, tačiau tokią poziciją būtina patikslinti – pesimistinis požiūris į žmogų yra priklausomas nuo teologinių prielaidų, ypač nuo jam fundamentalios prigimtinės nuodėmės dogmos.

1933 metų *Politiškumo sąvokos* leidime Schmittas atsako į Strausso pastabas apie blogio supratimo dviprasmiškumą paryškindamas savo politiškumo koncepcijos priklausomybę nuo prigimtinės nuodėmės. Aptardamas katalikų mąstytojų Jacques'o-Bénigne'o Bossuet'o, Joseph'o de Maistre'o, Louis'o de Bonaldo ir Juano Donoso Corteso politinių teorijų santykį su prigimtinės nuodėmės dogma jis rašo apie „ontologinį-egzistencinį mentalitetą“, kuris apima politinę ir teologinę mąstyseną⁴⁶. *Politiškumo sąvokoje* juristas akcentuoja būtinybę apmąstyti antropologines politinių teorijų prielaidas, tačiau jo antropologiniai svarstymai visada lieka tuo, ką jis apibūdina kaip „antropologinį tikėjimo išpažinimą (*anthropologisches*

⁴¹ Schmitt, *Politinė teologija*, 72.

⁴² Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 180.

⁴³ *Ibid.*, 188.

⁴⁴ Strauss, „Anmerkungen zu Carl Schmitt, *Der Begriff des Politischen*“, 231.

⁴⁵ *Ibid.*, 231.

⁴⁶ Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 197.

Glaubensbekenntnis)⁴⁷. Ottmanno teigimu, „iš tikrųjų tai yra teologinis tikėjimo išpažinimas“⁴⁸. Schmitto politinė antropologija yra priklausoma nuo teologinių koncepcijų, ypač nuo „pamatinės teologinės žmogaus ir pasaulio nuodėmingumo dogmos“, kuri, „kaip ir skirtis tarp draugo ir priešo, veda link žmonių pasidalinimo (*Einteilung*)“, ir antropologinį optimizmą daro neįmanomą⁴⁹. Apibendrinamas šios dogmos svarbą Schmitto politiškumo supratimui Meieris teigia, kad „politiškumas savo giliausią pagrindimą turi prigimtinėje nuodėmėje“⁵⁰. Pasaulis negali būti depolitizuotas, nes politiškumas yra išaknytas pažeistoje ir nuodėmingoje žmogaus prigimtyje, prigimtinės nuodėmės padariniai negali būti atitaisyti žmogaus pastangomis.

Veikale *Politinė teologija* užsimindamas apie „giliausių ryšių suvokimą“ Schmittas rašė: „[d]rauge su teologija nyksta moralė, o su morale – politikos idėja, mat bet kuris moralinis ir politinis sprendimas paralyžiuojamas rojum skelbiamoje tiesioginio ir neproblemiško kūniškumo šiapusybėje.“⁵¹ Paralelizmo tarp teologijos ir politiškumo pagrindimas yra neatskiriamas nuo tezės, kad „politinės minties šerdis“ yra „reiklus moralinis apsisprendimas“⁵². Teologiškai motyvuotoje decizionistinėje vizijoje politiškumas ir teologija yra totalūs, juos formuoja arba / arba logika, čia neįmanomas neutralumas⁵³. Komen-

47 Ibid., 181.

48 H. Ottmann, „Das Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitisierungen“ (79–95). *Carl Schmitts Theorie der Neuzeit*, in *Carl Schmitt. Der Begriff des Politischen: Ein kooperativer Kommentar*, Hrsg. R. Mehring (Berlin: Akademie Verlag, 2003), 157.

49 Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 197.

50 Meier, *Carl Schmitt, Leo Strauss „Der Begriff des Politischen“. Zu einem Dialog unter Abwesenden*, 62.

51 Schmitt, *Politinė teologija*, 80.

52 Ibid., 80.

53 Tokia krikščioniška eschatologinė nuostata puikiai pasimato Blaise'o Pascaliao samprotavime apie lažybas. Į teiginį „teisingas kelias yra išvis neiti lažybų“ atsakoma: „Taip, bet reikia lažintis. Tai nepriklauso nuo jūsų valios: esate įtrauktas.“ B. Pascal, *Mintys*, vertė A. Tamošaitis (Vilnius: Aidai, 1997), 79. Eschatologinė laikysena yra priešiška bandymams išvengti sprendimo išlaikant neutralumą. Tokios nuostatos daro didelę įtaką Schmitto priešiškumui liberalioms doktrinoms, nes jas jis suvokia kaip neatskiriamas nuo pastangų išvengti sprendimo apeliuojant į neutralumą: „[t]asai nenuoseklumų ir kompromisų kupinas liberalizmas, Corteso nuomone, gyvuoja tik trumpą

tuodamas šį juristo politinės teorijos aspektą Hugo Ballas rašė, kad „čia viskas apmąstyta katalikiškai ir eschatologiškai“⁵⁴. Pritardamas tokiai pozicijai Taubesas Schmittą apibūdino kaip „kontrevoliucijos apokaliptiką“, pabrėždamas jo politinę mintį formuojančią eschatologinę perspektyvą⁵⁵. Meierio pastebėjimu, teigdamas politiškumą, „Schmittas teigia eschatologiškai apmąstyta istoriškumo būklę, kuri yra reiklaus moralinio apsisprendimo būklė, bandymo ir teismo būklė“⁵⁶. Juristas neabejoja, kad pasaulis negali būti depolitizuotas, nes žmogus negali įveikti politiškumą generuojančio priešiško, kylančio iš jo nuodėmingos prigimties. Istorijos pabaiga negali būti realizuota žmogaus pastangomis, žmonija negali pasiekti to, ką *Politiškumo sąvokos* autorius polemiskai įvardija kaip „babilonišką vienybę“⁵⁷. Komentuodamas teologiškai motyvuotą Schmitto priešiškumą neutralizacijų ir depolitizacijų procesams Meyeris teigia, kad jam „utopijos nuodėmė“ yra tai, jog utopijas grindžiantys depolitizacijų projektai siekia įveikti „Dievo valdomą kontingentiškumą“⁵⁸.

Kojève'o antropoteistinė Hegelio interpretacija ir krikščionybės inversija

Komentuodamas XIX a. politinėje mintyje išgalintį imanentizmą Schmittas rašė: „[i]šsprusių žmonių masėje nyksta bet kokie transcendencijos vaizdiniai ir jiems akivaizdus darosi daugiau ar mažiau

pereinamąjį tarpą, kol dar įmanu į klausimą „Kristus ar Barabas?“ atsakyti pateikiant prašymą atidėti arba sudarant tyrimo komisiją. Tokia laikysena yra ne atsiktinė, bet pagrįsta liberalų metafizika.“ Schmitt, *Politinė teologija*, 77.

⁵⁴ Hugo Ball, „Carl Schmitts Politische Theologie“, in *Religionstheorie und Politische Theologie. Band 1: Der Fürst dieser Welt, Carl Schmitt und die Folgen*, Hrsg. J. Taubes (München: Wilhelm Fink Verlag, 1985), 101.

⁵⁵ Jacob Taubes, *Ad Carl Schmitt, gegenstrebige Fügung* (Berlin: Merve Verlag, 1987), 16, 22.

⁵⁶ Meier, *Carl Schmitt, Leo Strauss „Der Begriff des Politischen“, Zu einem Dialog unter Abwesenden*, 56.

⁵⁷ C. Schmitt, „Die Einheit der Welt“, in *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969*, Hrsg. G. Maschke (Berlin: Duncker & Humblot, 1995), 496.

⁵⁸ Meyer, *Ende der Geschichte?*, 170.

aiškus imanentinis panteizmas, arba pozityvistinis abejingumas bet kokiai metafizikai. Tuo mastu, kuriuo imanencijos filosofija ir didingiausia sisteminė jos architektūra – Hegelio filosofija išlaikė Dievo sąvoką, ji Dievą įtraukia į pasaulį, o teisę ir valstybę kildina iš objektyvaus pasaulio imanencijos. Tarp kraštutinių radikalų ėmė dominuoti nuoseklus ateizmas. Šį sąryšį aiškiausiai suvokė kairieji vokiečių hegelininkai.⁵⁹ Kojève'o Hegelio filosofijos interpretacija yra itin nuosekli tokios imanentinės ateistinės pozicijos išsklaida. Joje nelieka vietos amžinybei, jos neigimas neišvengiamai reiškia ir teologijos neigimą⁶⁰. Ateizmas yra viena iš pamatinių prancūzų filosofo politinės teorijos prielaidų⁶¹. Kojève'as pritaria Schmitto tezei, kad draugo ir priešo skirtis pagrindžia politiką, tačiau šią poziciją plėtoja imanentinėje ir ateistinėje filosofinėje sistemoje, pridamas prie radikalčiai skirtingų išvadų apie krikščioniškos teologijos ir politikos santykį bei pasaulio depolitizavimo galimybę.

Komentuodamas Schmitto įtaką Kojève'o filosofinei antropologijai Balke'ė rašė, kad vokiečių juristo politiškumo koncepciją grindžia nuostata, jog „savimonės genezė yra politinis aktas“, o prancūzų filosofas savo Hegelio interpretaciją pradėdamas teiginiu, kad „žmogus

⁵⁹ Schmitt, *Politinė teologija*, 68.

⁶⁰ Politinis amžinybės atmetimo aspektas Kojève'o aptariamam autoriteto sąvokai skirtame veikale. Amžinybė čia pristatoma kaip neatskiriama nuo teologinės autoriteto teorijos. A. Kojève, *The Notion of Authority*, trans. H. Weslati (London, New York: Verso, 2014), 24–27, 50–52.

⁶¹ Jeffo Love'o pastebėjimu, ateistinė Kojève'o pozicija žymi įsitikinimą, kad nėra jokios perspektyvos, kuri būtų ne iš šio pasaulio, o tai reiškia, kad vienintelis požiūrio taškas yra politinis. J. Love, „Atheism and Politics“, in *Atheism*, trans. J. Love (New York: Columbia University Press, 2018), xiv. Aptardamas religijos ir politikos santykį autoriteto sąvokai skirtame veikale prancūzų filosofas rašo, kad „religijos sfera yra ten, kur egzistuoja (tariamai) santykiai su anapusybe; politinė „sfera“ yra ten, kur egzistuoja valstybė“. Kojève, *The Notion of Authority*, 48. Kojève'ui ateizmas yra neatskiriama nuo radikalaus imanentizmo, jo sistemoje nėra vietos „anapusybei“, tai reiškia, kad religija tegali būti apmąstoma kaip grynai žmogiškas reiškinys. Komentuodama ateizmo vietą Kojève'o Hegelio interpretacijoje Nina Ivanoff sakė, kad *Dvasios fenomenologijos* autorius jam visada buvo „didžiausias filosofas ateistas“. G. Antonio, „Kojève – Ein Hegelianer inmitten der Tragödien des 20. Jahrhunderts. Nina Ivanoff im Gespräch mit Antonio Gnoli“, in *Alexandre Kojève: Überlebensformen*, Hrsg. A. Hiepmo (Berlin: Merve Verlag, 2007), 71.

yra savimonė“, ją taip pat apmąsto kaip kylančią iš mirtinos kovos ir skelbia, kad „žmogiška, istorinė savimonė yra įmanoma tik ten, kur yra, ar bent jau buvo, kruvinos kovos ir karai dėl gryno prestižo“⁶². Panašiai samprotauja Massimo Palma teigdamas, kad Kojève'ui raktas „į kovą dėl pripažinimo ir raktas į sąmonės „autonomiją“ yra „grynai politiškas“⁶³. Geroulanos nuomone, Kojève'as „antropologizuoja Schmittą“ ir vysto „konflikto ontologiją“⁶⁴. *Politiškumo sąvokos* autoriaus draugo ir priešo skirtis Kojève'o interpretacijoje virsta pono ir vergo skirtimi. Abiejų mąstytojų politinėse antropologijose svarbiausia vieta tenka priešiškumui ir konfliktams. Meyerio pastebėjimu, *Dvasios fenomenologiją* prancūzų filosofas interpretuoja kaip „istorijoje save išpildančią antropologiją“⁶⁵. Tokioje interpretacijoje kova dėl pripažinimo yra ne tik antropologinė koncepcija, ji tampa pagrindine istorijos varomąja jėga.

Schmitto ir Kojève'o agonistinis politikos supratimas yra neatskiriama nuo agonistinės politinės antropologijos. Vis dėlto jų radikaliai skirtingos pozicijos dėl politiškumo įveikimo ir istorijos užbaigimo galimybės kyla iš diametraliai priešingo antropologijos ir teologijos santykio supratimo. 1955 metų gegužę Schmittas laiške Kojève'ui nurodo jam ypač svarbią *Dvasios fenomenologijos* interpretacijai skirtos knygos vietą, kurioje filosofas skelbia, kad ateistinė antropologija yra nuosekli kiekvienos teologijos ir religijos išvada⁶⁶. Šiame fragmente Kojève'as pabrėžia, kad teistinėje sąmonėje žmogus save apmąsto per reprezentaciją (*Vorstellung*), tačiau nebesuvokdamas savo reprezentacijų kaip reprezentacijų, jis pradeda manyti esantis Dievo akivaizdoje⁶⁷. Tai reiškia, kad tikintysis nesuvokia, jog Dievas yra tik jo projekcija. Schmittui svarbiausiame Kojève'o vei-

⁶² Balke, „Zur politischen Anthropologie Carl Schmitts“, 54–60.

⁶³ Palma, „Alexandre Kojève and Carl Schmitt: Mythologies of Enmity“, 124.

⁶⁴ Geroulanos, „Der Einfluss Carl Schmitts auf die Herr-Knecht-Dialektik: Alexandre Kojève und Co“, 166, 169.

⁶⁵ Meyer, *Ende der Geschichte?*, 88.

⁶⁶ C. Schmitt, „Schmitt an Kojève, Plettenberg 9. 5. 1955“, in Tommissen, *Schmittiana*, 101.

⁶⁷ *Ibid.*, 102.

kalo fragmente skelbiama, kad pagrindinis skirtumas tarp Hegelio sistemos ir krikščioniškos teologijos yra tai, kad teologijoje žmogus mąsto reprezentacijomis, o vokiečių filosofo sistema žymi šių reprezentacijų transformavimą į sąvoką (*Begriff*), todėl tai, kas krikščioniškoje teologijoje buvo mokoma apie Dievą, turi būti taikoma žmogui⁶⁸. Atsakydamas juristui į pastabą apie šio fragmento svarbą, prancūzų filosofas patvirtina, kad tai yra „esminė“ jo „antropoteistinės“ Hegelio interpretacijos pozicija⁶⁹.

Pamatinė Kojève'o antropoteistinės interpretacijos tezė skelbia, kad „viskas, ko moko krikščioniška teologija, yra tiesa, su sąlyga, kad tai taikoma ne transcendentiniam Dievui, <...> o žmogui“⁷⁰. Ši pozicija primena Ludwigo Feuerbacho samprotavimus apie antropologiją ir teologiją⁷¹, kurie apibendrinti jo tezėje, kad „teologijos paslaptis yra antropologija“⁷². Tokioje antropoteistinėje interpretacijoje krikščioniška teologija transformuojama į Hegelio ateistinę antropologiją⁷³. Geroulanos pažymi, kad Kojève'o „filosofinei obsesijai“ antropoteizmo tema didelę įtaką turėjo Vladimiras Solovjovas⁷⁴. Love'o teigimu, plėtodamas rusų filosofo teologines spekuliacijas apie žmogaus ir Dievo vienybę Kristuje, prancūzų hegelininkas prieina prie „netikėtų išvadų“, nes skelbia, kad Dievo mirtį turi lydėti žmo-

⁶⁸ Ibid., 102.

⁶⁹ A. Kojève, „Kojève an Schmitt, Paris 16. 6. 1955“, in Tommissen, *Schmittiana*, 103.

⁷⁰ A. Kojève, cit. iš Roger Devlin, *Alexandre Kojève and the Outcome of Modern Thought* (Lanham: University Press of America, 2004), 66.

⁷¹ Stefanos Geroulanos, *An Atheism That is Not Humanist Emerges in French Thought* (Stanford: Stanford University Press, 2010), 7, 14, 157.

⁷² Liudvigas Fojerbachas, *Krikščionybės esmė*, vertė A. Tekorius (Vilnius: Mintis, 1985), 29.

⁷³ Siltan H. Harris, *Hegel's Ladder: Volume I: The Pilgrimage of Reason; Volume II: The Odyssey of Spirit* (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1997), 691.

⁷⁴ Geroulanos, *An Atheism That is Not Humanist Emerges in French Thought*, 131, 156. Solovjovo religinei metafizikai skirtoje disertacijoje Kojève'as akcentuoja rusų filosofo Dieviškos žmonijos (*Théandrie*) koncepcijos svarbą. Alexandre Kojève, *The Religious Metaphysics of Vladimir Solovyov*, vertė I. Merlin ir M. Pozdniakov (Cham: Palgrave Macmillan, 2018), 30–36. Jo antropoteistinė Hegelio interpretacija yra neatskiriama nuo šios religinės koncepcijos sekuliarizavimo.

gaus dieviškumo įsisąmoninimas⁷⁵. Tokioje ateistinėje Hegelio interpretacijoje žmogus, atlikdamas „krikščioniško apreiškimo inversiją“, turi pasiekti dieviškumą ir užbaigti istoriją⁷⁶. Kojève'as skelbia, kad istorijos pabaiga turi žymėti „Jėzaus Kristaus mito“ realizavimą – žmogus turi tapti Dievu⁷⁷. Geroulanos teigimu, tokioje antropoteistinėje vizijoje istorijos pabaigoje žmogus turėtų virsti „netranscendentiniu baigtiniu Dievu“ – *theanthropos*⁷⁸. Schmitta svarstymus apie politiškumą ir jo pabaigos galimybę grindė pastangos apmąstyti politinę antropologiją iš teologinės perspektyvos. Kojève'o svarstymus apie politiškumo ir istorijos pabaigą struktūruoja tokios perspektyvos inversija – krikščioniška teologija turi būti redukuota į antropologiją, o transcendentinės koncepcijos – imanentizuotos.

Dvasios fenomenologijos interpretacijai skirtose paskaitose Kojève'as pažymi, kad antropoteistinėje Hegelio sistemos interpretacijoje nėra vietos prigimtinei nuodėmės koncepcijai. Filosofas tik fragmentiškai užsimena, kad ši dogma yra neatskiriama nuo amžinybės koncepcijos, nes Adomo nuodėmė suprantama kaip „veiksmas, atliktas laike, bet neturintis *santykio* su laiku; jis egzistuoja santykyje su *amžinu* Dievo įsakymu, su Dievu, kuris egzistuoja *anapus* laiko“⁷⁹. Kojève'o Hegelio interpretacijoje nėra vietos amžinybei ir nuo jos neatskiriama koncepcijoms. Filosofas užsimena, kad prigimtinei nuodėmės dogma yra nesuderinama su žmogaus laisve, kurią jis apibūdina kaip „kliuvinį visai teologijai“⁸⁰. Vis dėlto šios esminės dogmos atmetimo pagrindimui jis skiria labai mažai dėmesio. Jo antropoteistinę Hegelio interpretaciją grindžia siekis išversiti krikščionišką teologiją į filosofinę antropologiją, tačiau tokioje

⁷⁵ Jeff Love, *The Black Circle: A Life of Alexandre Kojève* (New York: Columbia University Press, 2018), 146.

⁷⁶ Meyer, *Ende der Geschichte?*, 87.

⁷⁷ Alexandre Kojève, *Introduction to the Reading of Hegel. Lectures on the "Phenomenology of Spirit"*, trans. J. H. Nichols Jr. (Ithaca and London: Cornell University Press, 1980), 70.

⁷⁸ Geroulanos, *An Atheism That is Not Humanist Emerges in French Thought*, 156–157.

⁷⁹ Kojève, *Introduction to the Reading of Hegel*, 112.

⁸⁰ *Ibid.*, 112.

krikščioniškos doktrinos imanentizacijoje neišvengiamai nunyksta krikščioniškam žmogaus supratimui fundamentali prigimtinės nuodėmės koncepcija⁸¹. Ateistinė Hegelio interpretacija yra netiesioginis Schmitto samprotavimų apie „ontologinį-egzistencinį“ ryšį tarp politiškumo ir prigimtinės nuodėmės patvirtinimas. Tik atmesdamas prigimtinės nuodėmės dogmą filosofas gali prieiti prie išvados, kad pasaulio depolitizacija ir istorijos pabaiga yra realios galimybės, kurias žmonija gali pasiekti savo pastangomis.

Krikščioniška teologija antropoteistinėje Kojève'o sistemoje tampa mokymu apie žmonijos „politinį tikslą“, kuris turi būti įgyvendintas šiame pasaulyje⁸². Shadia'os Drury teigimu, „Kojève'ui istorija progresuoja link sekuliaraus krikščioniškojo universalaus kiekvieno individo pripažinimo idealo realizavimo. Šis idealas yra aktualizuojamas istorijoje kai Dievą pakeičia valstybė kaip konkretus universalaus principo įsikūnijimas“⁸³. Centrinė tokios istorijos filosofijos tezė skelbia, kad „Hegeliui imanentinis universalumas gali būti tik valstybė. Tai, kas turėtų būti realizuota Dievo dangaus karalystėje, iš tikrųjų turi būti realizuota Valstybės žemiškoje karalystėje“⁸⁴. Kojève'as teigia, kad nuostata, jog žmonijos istorijos tikslas yra universalios ir socialiai homogeniškos pasaulinės valstybės įkūrimas, pirmą kar-

⁸¹ Radikalčiai ateistinėje ir imanentinėje Kojève'o Hegelio interpretacijoje nelieta vietos gėrio ir blogio sąvokoms. Komentuodamas šių sąvokų prasmę *Dvasios fenomenologijoje*, jis naudoja „nuodėmės“ ir „nuodėmingumo“ kategorijas: „Kas yra Hegelio moralė? <...> Tai, kas egzistuoja, yra gera tol, kol tai egzistuoja. Visa veikla yra egzistuojančios duotybės neigimas, todėl ji yra bloga ar nuodėminga. Tačiau nuodėmė gali būti atleista. Kaip? Ją gali atpirkti pasisekimas. Pasisekimas išteisina nuo nusikaltimo, nes sukuria naują egzistuojančią tikrovę. Bet kaip galima įvertinti pasisekimą? Prieš tam įvykstant istorija turi pasiekti savo pabaigą.“ Kojève, cit. iš V. Descombes, *Modern French Philosophy*, trans. L. Scott-Fox ir J. M. Harding (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 15–16. Apibendrinamas šios nuostatos prasmę Rogeris Devlinas teigia, kad „vieninteliai istorinių įvykių vertinimo kriterijai yra pačios istorijos produktai“. Devlin, *Alexandre Kojève and the Outcome of Modern Thought*, 88. Vincencas Descombes'as tokią poziciją apibūdina kaip „teroristinę istorijos koncepciją“. Descombes, *Modern French Philosophy*, p. 14.

⁸² Schkade, *Die Logik des Politischen*, 206.

⁸³ S. Drury, *Alexandre Kojève: The Roots of Postmodern Politics* (New York: St. Martin's Press, 1994), 35.

⁸⁴ Kojève, *Introduction to the Reading of Hegel*, 67.

tą pasirodo „religinėse universalistinėse koncepcijose“, kurios „pasiekia kulminaciją šv. Pauliaus mokyme“⁸⁵. Tokia pozicija primena Schmitto sekuliarizacijos tyrimų programą grindžiančią tezę, kad „visos svarbiausios šiuolaikinės valstybės teorijos sąvokos yra teologinės sąvokos“⁸⁶. De Bergo teigimu, Kojève'ui žmogaus emancipacijos evoliucija veda link „krikščioniško antropologinio idealo realizavimo“, o „sociopolitinė“ plotme šis procesas žymi „transcendentinio universalumo“ pakeitimą „pasauliui imanentišku universalumu“⁸⁷. Prancūzų filosofo ateistinėje sistemoje istorijos tikslu tampa Dievo karalystės realizavimas šiame pasaulyje, todėl jo istorijos filosofija gali būti apibūdinta kaip „supasaulietinta teodicėja“⁸⁸. José María Carabante teigia, kad tokioje Hegelio filosofijos interpretacijoje „radikali teologijos inversija“ pasitelkiant „dialektikos jėgą“ žymi religijos įveikimą⁸⁹.

Prancūzų filosofas patvirtina Schmitto poziciją, kad pasaulio depolitizavimo ir politiškumo nunykimą galimybė negali būti suderinta su prigimtinės nuodėmės koncepcija. Ši dogma negali būti „sekuiliarizuota“ ir „racionalizuota“ – jos neįmanoma išversti į sekuliarų filosofinį diskursą. Ji negali būti integruota į nuosekliai imanentinę ir ateistinę filosofinę sistemą. *Peccatum originale* neįmanoma suderinti su antropoteistine interpretacija, skelbiančia žmogaus dieviškumą. Komentuodamas Apšvietos epochoje išryškėjusį filosofijos santykį su šia krikščioniška dogma Ernstas Cassireris rašė: „[g]imtosios nuodėmės koncepcija yra dažniausias bendras oponentas, prieš kurį susivieni-ja skirtingos Apšvietos filosofijos srovės.“⁹⁰ Šiuo aspektu Kojève'as

⁸⁵ A. Kojève, „Tyranny and Wisdom“, in *On Tyranny: Revised and Expanded Edition, Including the Strauss – Kojève Correspondence*, ed. V. Gourevitch ir M. S. Roth (Chicago and London: The University of Chicago Press, 2013), 172.

⁸⁶ Schmitt, *Politinė teologija*, 56.

⁸⁷ de Berg, *Das Ende der Geschichte*, 112.

⁸⁸ Meyer, *Ende der Geschichte?*, 108.

⁸⁹ José María Carabante, „Kojève and Christianity“, in *Alexandre Kojève: A Man of Influence*, 2022, p. 76–78.

⁹⁰ Ernst Cassirer, *The Philosophy of the Enlightenment*, trans. F. C. A. Koelin ir J. P. Pettegrove (Princeton: Princeton University Press, 2009), 141.

pratęsia Apšvietos filosofinę tradiciją⁹¹, nes viena iš pamatinių jo sistemos prielaidų yra krikščioniškai teologijai fundamentalios dogmos atmetimas. Wolfgang Palaveris pažymi, kad šv. Augustinas prigimtinę nuodėmę apibrėžė kaip *perversa imitatio Dei* ir ši formulė tiksliai nusako Kojève'o antropoteistinę Hegelio interpretaciją⁹². Antropoteistinę doktriną grindžiantys samprotavimai apie žmogaus dieviškumą ir mintis, kad Dievo karalystė žmogaus pastangomis turi būti realizuota šiame pasaulyje, krikščioniškos ortodoksijos požiūriu yra puikus *perversa imitatio Dei* pavyzdys.

Istorijos ir politiškumo pabaiga universalioje homogeniškoje valstybėje

Kojève'o Hegelio interpretacijoje istorijos pabaiga turi sutapti su politiškumo nykimu ir žymėti perėjimą prie Saint-Simono suformuluoto idealo, kad žmonių valdymą turėtų pakeisti daiktų administravimas⁹³. Politiškumas ir istorija baigiasi tada, kai nyksta karų ir revoliucijų

⁹¹ Meyerio pastebėjimu, Condorcet švietėjišką istorijos filosofiją grindžianti optimistinė antropologija yra polemiskai nukreipta prie biblinę prigimtinės nuodėmės dogmą. Meyer, *Ende der Geschichte?*, 18. Komentuodamas prancūzų filosofo vietą politinės minties istorijoje Schmittas rašė, kad Condorcet nebelaiko žmogaus „radikalai blogu“: „[š]ioje racionalistinės doktrinos stadijoje prievartinė ir edukacinė valstybės funkcijos suvokiamos kaip priklausomos nuo istorinio konteksto, todėl galima tikėtis, kad vieną dieną valstybė taps nebereikalinga. Kitais žodžiais, jau matoma auštanti diena, kai didysis leviatanas bus paskerstas.“ C. Schmitt, „Der Staat als Mechanismus bei Hobbes und Descartes“, in *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969*, 144. Schmitta teigimu, prancūzų švietėjo veikale *Istorinis žmonijos minties raidos vaizdas* besiskleidžianti pažangos idėja de Bonaldo buvo pagrįstai pavadinta „Apšvietos apokalipse“. C. Schmitt, *Die Diktatur: Von Den Anfängen Des Modernen Souveränitätsgedankens Bis Zum Proletarischen Klassenkampf* (Berlin: Duncker & Humblot, 2006), 143. Sekuliaris optimistinės istorijos filosofijos, skelbiančios apie istorijos raidoje vykstančią neišvengiamą žmonijos pažangą, negali būti suderintos su prigimtinės nuodėmės dogma. Jean'o-Jacques'o Rousseau polemiskai prieš prigimtinės nuodėmės dogmą nukreipta antropologinė *perfectibility* koncepcija turėjo didelę įtaką XVIII a. antros pusės ir XIX a. pradžios istorijos filosofijoms.

⁹² Wolfgang Palaver, *René Girard's Mimetic Theory*, trans. G. Borrud (East Lansing: Michigan State University Press, 2013), 122.

⁹³ de Berg, *Das Ende der Geschichte*, 138.

galimybė, žmonija pasiekia vienybę ir prasmingas priešiškus tarp kolektyvų tampa neįmanomas. Apibendrinamas prieš Schmitto politiškumo koncepciją polemiskai nukreiptos Kojève'o istorijos pabaigos idėjos prasmę, Meyeris teigia, kad „be priešų nebėra politikos, be politikos nebeįmanoma tikra istorija“⁹⁴. Istorijos pabaigos idėja yra neatskiriama nuo universalios homogeniškos valstybės koncepcijos, kurią diskutavo su Straussu Kojève'as apibūdina kaip „aukščiausią žmoniškos politinį idealą“⁹⁵. Davidas Schkade'ė pažymi, kad brėždamas šio „postpolitinio darinio“ kontūrus filosofas siekia apmąstyti pamatines politiškumo problemas *ex negativo*⁹⁶. Schmittas politiškumo koncepcijos kontūrus tikslino polemikoje su neutralizacijų ir depolitizacijų procesais, su pozicijomis, siekiančiomis įveikti politiškumą ir sukurti postpolitinę žmoniškos vienybę. Kojève'o istorijos pabaigos viziją grindžia tokios perspektyvos inversija: istorijos pabaigos idėjos kontūrus jis brėžia diskutavoje su juristo politiškumo koncepcija.

Teisės fenomenologijos apmatuose pritardamas Schmitto politiškumo aiškinimui Kojève'as jį praplečia: greta draugo ir priešų pamatinių politinių kategorijų jis prideda skirtį tarp valdančiųjų ir valdomųjų⁹⁷. Juristo politiškumo koncepcija sumodeliuota pirmenybę teikiant tarptautiniams santykiams. Tarptautinių santykių arena yra nuolatinio partikuliarumo, priešiško ir šmitiskai suprasto politiškumo sfera. *Politiškumo sąvokos* autorius, polemizuodamas su pasaulinės valstybės (*Welt* „staat“) koncepcija, skelbia, kad „politinis pasaulis yra *Pluriversum*, o ne *Universum*“⁹⁸. Kol pasaulyje bus bent du politiniai dariniai, tarp kurių galėtų kilti karas, pasaulis liks *Pluri-*

⁹⁴ Meyer, *Ende der Geschichte?*, 119.

⁹⁵ Kojève, „Tyranny and Wisdom“, 146.

⁹⁶ Schkade, *Die Logik des Politischen*, 178. Robertas Howse'as laikosi panašios pozicijos, jo nuomone, Kojève'as „apverčia“ Schmitto politiškumo supratimą ir mėgina apmąstyti sąlygas, kurios žymėtų politiškumo nykimą ir galutinį teisės viršenybės idealo triumfą. Robert Howse, „Europe and the New World Order: Lessons from Alexandre Kojève's Engagement with Schmitt's 'Nomos der Erde'“, *Leiden Journal of International Law* 19 (2006): 95–96.

⁹⁷ Kojève, *Outline of a Phenomenology of Right*, 134–135.

⁹⁸ Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, 166.

versum ir jame neišvengiamai egzistuos politiškumas. Papildydamas draugo ir priešo skirtį valdančiųjų ir valdomųjų skirtimi Kojève'as išryškina politiškumo koncepcijoje glūdinčią horizontalią asimetriją. Ši asimetrija yra užfiksuota jo pono ir vergo dialektikoje, ji atskleidžia, kad politiškumas yra neatskiriamas nuo įvairiausių socialinių susiskaldymų visuomenių viduje. Schkade'ės pastebėjimu, prancūzų filosofui partikuliarumas ir heterogeniškumas yra pamatinės politiškumo prielaidos: partikuliarumas yra universalumo antitezė, jis yra „politiškumo *conditio sine qua non* draugo ir priešo santykyje“, o „heterogeniškumas“ žymi homogeniškumo antitezę, jis yra „politiškumo *condition sine qua non* valdančiųjų ir valdomųjų santykyje“⁹⁹. Kojève'as dar labiau „užąštrina“ poziciją, kad politikoje pagal apibrėžimą neįmanomas neutralumas¹⁰⁰. Patikslindamas Schmitto politiškumo koncepciją jis patikslina politiškumo užbaigimo sąlygą: istorija baigsis tada, kai žmonija įveiks ją skaldančius partikuliarumus ir taps vieninga homogeniška visuma.

Universalumo sąvoka prancūzų filosofo universalios homogeniškos valstybės koncepcijoje žymi partikuliarumų ir pliuralizmo neigimą. Tokia pozicija reiškia polemiką su Schmitto samprotavimais apie *Pluriversum*, nes istorijos pabaigoje pasaulis turi tapti vieningu *Universum*. Kojève'as skelbia, kad universali homogeniška valstybė nebus politinis darinys „tikrąja šio žodžio prasme“, nes socialiniame darinyje, kuriame nebėra priešų ir priešiško galimybės, neišvengiamai nunyksta „politiškumo sfera“¹⁰¹. Jamesas Nicholsas pažymi, kad filosofas istorijos pabaigoje iškilsiantį darinį kartais vadina „universalia ir homogeniška imperija“, skelbdamas, kad šis darinys tiesiog turės administruoti teisingumą, tačiau jame nebeliks jokių politinių *raisons d'état*¹⁰². Pasak Balke'ės formulės, „anapus *Politiškumo sąvokos* pra-

⁹⁹ Schkade, *Die Logik des Politischen*, 119.

¹⁰⁰ Ibid., 116. Kojève'as skelbia, kad politikoje „neutralumas“ yra fikcija, kuri tegali egzistuoti tarp „draugų“. Kojève, *Outline of a Phenomenology of Right*, 183.

¹⁰¹ Kojève, *Outline of a Phenomenology of Right*, 137, 141.

¹⁰² J. Nichols, *Alexandre Kojève: Wisdom at the End of History* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2007), 68.

sideda postistorija (*Post-Historie*)¹⁰³. Vieningoje pasaulinėje valstybėje gali vykti revoliucijos ir pilietiniai karai, juos visada gali sukelti įvairūs socialiniai susiskaldymai. Istorija bus užbaigta tik tada, kai visi skirtumai, galintys sukelti revoliucijas ar pilietinius karus universalios valstybės viduje, nunyks ar taps politiškai nerelevantiški.

Homogeniškumo sąvoka Kojève'o universalios homogeniškos valstybės koncepcijoje reiškia bet kokio politiškai prasmingo heterogeniškumo neigimą. Homogeniška valstybė filosofui yra tokia, kurioje nebelieka pilietinių karų ir revoliucijos pavojaus, joje nunyksa valdančiųjų ir valdomųjų skirtis. Visą pasaulį apimsiančiame darinyje tautiniai, rasiniai, socialiniai ir kitokie partikuliarumai nebegalės turėti jokios politinės prasmės, nes kiekvienas pilietis bus universaliai pripažįstamas vienos visai žmonijai bendros valstybės¹⁰⁴. Universalumą ir homogeniškumą kaip politinius žmonijos idealus Kojève'as priskiria krikščioniškai religijai, kurios Dievas yra universalus, bendras visiems žmonėms neatsižvelgiant į politinius susiskaldymus, krikščionybėje kiekvienas asmuo gali tapti universalios tikinčiųjų bendruomenės nariu, joje kiekvienas žmogus yra lygus prieš Dievą¹⁰⁵. Kojève'o ateistiniu krikščionybės ir politikos santykio supratimu, „beklasės visuomenės“ sukūrimas turi žymėti krikščioniškojo „transcendentinio egalitarizmo“ idealo realizavimą šiame pasaulyje¹⁰⁶. Iš Schmitta fragmentiško ir polemishko istorijos pabaigos aptarimo susidaro įspūdis, kad vienos pasaulinės valstybės įkūrimas žymėtų politiškumo užbaigimą. Įvesdamas valdančiųjų ir valdomųjų skirtį kaip fundamentalią politinę kategoriją, Kojève'as patikslina juristo poziciją – politiškumas ir istorija baigsis tada, kai nunyks socialinės klasės ir individų partikuliarumai nebeturės jokios teisinės svarbos, visi žmonės taps lygiais vieningos žmonijos piliečiais.

Politinėje teologijoje komentuodamas „kairiųjų hegelininkų“ samprotavimus apie tai, kad Dievo vietą turi užimti žmonija, Schmittas

¹⁰³ Balke, „Zur politischen Anthropologie Carl Schmitts“, 62.

¹⁰⁴ Kojève, *Introduction to the Reading of Hegel*, 237.

¹⁰⁵ de Berg, *Das Ende der Geschichte*, 111.

¹⁰⁶ Schkade, *Die Logik des Politischen*, 206–207.

rašė: „Marxas ir Engelsas visados žinojo, kad šis save vis labiau suvokiančios žmonijos idealas turi baigtis anarchistine laisve. Kaip tik dėl intuityvaus jaunatviškumo didžiai reikšmingas yra 1842–1844 metų jaunojo Engelso sakinytis: „[i]r valstybės, ir religijos esmė yra ta, kad žmonija bijosi pati savęs.“¹⁰⁷ Tokia pozicija grindžia Kojève'o samprotavimus apie istorijos pabaigą, kuri jam neatskiriama nuo ateizmo triumfo ir politiško iverkimo. Drury nuomone, ateizmas prancūzų filosofui yra „būtina sąlyga žmonijos išsivadavimui iš vergovės, kurią Kojève'as sutapatina su mirties baime. <...> Dievas yra mirties baimės simbolis. Tik tada, kai žmogus nužudys Dievą, jis bus iš tikrųjų laisvas“¹⁰⁸. Žvelgiant iš Schmitto politinės-teologinės perspektyvos, tokios nuostatos yra puikus *perversa imitatio Dei* pavyzdys. Kojève'ui tai yra legitimus *imitatio Dei* – žmonija turi suprasti, kad Dievas buvo tik jos projekcija, jis buvo idealas, kurį pati žmonija turi realizuoti. Antropoteistinę Kojève'o sistemą grindžia įsitikinimas, kad žmonija turi išsivaduoti iš teologinės mąstysenos, suvokti savo pačios dieviškumą ir padaryti tai, kas krikščioniškame istorijos supratime priklauso nuo Dievo, – užbaigti istoriją.

1955 metais paskelbtame straipsnyje *Istorinė šiuolaikinės pasaulinės opozicijos tarp rytų ir vakarų struktūra* Schmittas, pratęsdamas tais pačiais metais prasidėjusią tiesioginę diskusiją su Kojève'u, samprotuoja apie skirtumą tarp priešiško, egzistuojančio tarp gyvūnų, ir tokio, kuris tveria tarp žmonių. Apibendrindamas šios skirties esmę juristas skelbia, kad „priešiškume tarp žmonių egzistuoja įtampa, kuri ryškiai transcenduoja natūralumą. Žmonėms šis transcendavimas visada prasimuša, nesvarbu, ar vadintume jį transcendentiniu, ar transcendentaliniu. Šią pridėtinę vertę galima vadinti „dvasiškumu“ („geistig“), jei norima, ją galima paremti Rimbaud sakiniu: „Le combat spirituel est aussi brutal que la bataille d'hommes“ (*Dvasinė kova yra tokia pati žiauri kaip mūšis tarp žmonių*)“¹⁰⁹. Balke'ė ir Meyeris

¹⁰⁷ Schmitt, *Politinė teologija*, 68.

¹⁰⁸ Drury, *Alexandre Kojève: The Roots of Postmodern Politics*, 50.

¹⁰⁹ Schmitt, „Die geschichtliche Struktur des heutigen Welt-Gegensatzes von Ost und West: Bemerkungen zu Ernst Jüngers Schrift: „Der gordische Knoten““, in *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969*, 533.

pažymėjo, kad Schmitto užuominą apie priešišumą ir dvasiškumą reikėtų skaityti jo diskusijos su Kojėve'u kontekste¹¹⁰. Vis dėlto jie nepastebėjo, kad prancūzų filosofo mintys apie istorijos pabaigoje įvyksiantį žmogaus sugrįžimą į gyvuliškumą turėtų būti suprastos kaip atsakas į šią juristo užuominą. 1959 metais pasirodė antrasis Kojėve'o Hegelio paskaitų leidimas, kurio ilgoje išnašoje filosofas patikslina savo ankstesnius samprotavimus apie istorijos pabaigą ir skelbia, kad priešiškumą įveikimas ir istorijos pabaiga žymės žmogaus sugrįžimą į gyvuliškumą.

Meyeris Kojėve'o Hegelio interpretaciją vadina „ironišku mesianizmu“ ir teigia, kad jo istorijos filosofija gali būti apibūdinta kaip „sekuliarizuota apokalipsė“¹¹¹. Prancūzų filosofo mesianizmas yra ironiškas dėl jo antropoteistinę interpretaciją grindžiančios teologijos ir antropologijos inversijos. *Dvasios fenomenologijos* interpretatoriaus eschatologinės istorijos pabaigos idėjos ironija tampa dar ryškesnė, kai reaguodamas į Schmitto samprotavimus apie gyvūnus ir priešišumą jis prieina prie išvados, kad istorijos pabaiga žymės ne antropoteistinio principo triumfą, bet žmogaus sugrįžimo į gyvuliškumą pradžią. Tai yra didžioji jo istorijos filosofijos ironija – didžiausio žmonijos triumfo akimirka pasirodys esanti galutinio nuosmukio pradžia. Kojėve'o patikslintoje istorijos pabaigos versijoje žmonija, turėjusi užimti Dievo vietą, atkris į elementaraus gyvuliškumo lygmenį. *Politinėje teologijoje* komentuodamas paralelizmą tarp teologijos ir politiškumo Schmittas užsiminė, kad šių reiškinių nykimas turėtų kulminuoti „rojum skelbiamoje tiesioginio, natūralaus gyvenimo ir neproblemiško kūniškumo šiapusybėje“¹¹². Abu filosofai, žvelgdami iš radikaliai skirtingų perspektyvų, sutinka, kad politiškumą generuojančio priešiškumo įveikimas žymėtų žmogaus sugyvulėjimą. Schmittas ir Kojėve'as žmogų apmąsto kaip politinį gyvūną, tačiau politika jiems pirmiausia reiškia priešišumą, konfliktus ir kovą. Juristui priešiškumo neįveikiamumo

¹¹⁰ Balke, „Zur politischen Anthropologie Carl Schmitts“, 60; Meyer, *Ende der Geschichte?*, 152.

¹¹¹ Meyer, *Ende der Geschichte?*, 63, 85.

¹¹² Schmitt, *Politinė teologija*, 80.

garantas yra prigimtinė nuodėmė. Hegelio interpretatoriaus antropoteistinėje sistemoje nėra vietos šiai teologinei koncepcijai, todėl istorijos pabaiga ir politiškumo įveika jam yra realios galimybės, kurios žymėtų žmonijos sugrįžimą į gyvuliškumą.

Išvados

Schmitto politiškumo koncepcija yra neatskiriama nuo polemikos su depolitizacijų procesais ir pozicijomis, kurias grindžia siekis išvaduoti žmoniją iš politiškumo. Jo įsitikinimas, kad pasaulis negali būti depolitizuotas, priklauso nuo teologinių prielaidų – nuo nuostatos, kad politiškumą generuojantis priešiškus kyla iš nuodėmingos žmogaus prigimties. Prigimtinės nuodėmės padariniai negali būti atitaisyti žmogaus pastangomis, todėl žmonija negali įveikti politiškumo. Schmitto teologinėje vizijoje pastangos įveikti politiškumą suprantamos kaip žyminčios siekį išvaduoti žmoniją iš jo palaikomos eschatologinės įtampos. Dievo valdomas kontingentiškumas negali būti įveiktas žmogaus pastangomis.

Kojėve'o antropoteistinę Hegelio interpretaciją grindžia krikščioniškos teologijos inversija. Jo ateistinėje ir imanentinėje sistemoje nėra vietos transcendentinėms teologinėms koncepcijoms, jos yra transformuojamos ir virsta idealais, kuriuos žmonija turi realizuoti istorijos pabaigoje. Šitaip interpretuojant krikščioniška teologija turi tapti ateistine antropologija, skelbiančia žmogaus dieviškumą, o mokymas apie žmonių lygybę prieš Dievą tampa mokymu apie beklasę visuomenę. Kojėve'o antropoteistinė krikščionybės inversija ortodoksinės teologijos požiūriu gali būti apibūdinta kaip *perversa imitatio Dei*. Jo ateistinė Hegelio interpretacija netiesiogiai patvirtina Schmitto samprotavimus apie „ontologinį-egzistencinį“ ryšį tarp prigimtinės nuodėmės ir politiškumo, ji rodo, kad mintis apie politiškumo įveikimą ir istorijos užbaigimą negali būti suderinta su krikščioniškam žmogaus ir politikos supratimui fundamentalia dogma.

Kojėve'as istorijos pabaigoje iškilsiančios universalios homogeniškos valstybės koncepciją pristato kaip sekuliarizuotą krikščioniš-

ką mokymą apie postpolitinę žmonijos vienybę. Ateistinis ir imanentinis krikščionybės ir politikos santykio supratimas yra grindžiamas nuostata, kad teologinės koncepcijos turi būti imanentizuotos, jos turi tapti politiniais idealais, kurių aktualizavimas užtikrins politiškumo įveiką ir istorijos pabaigą. Žmonija turi užimti Dievo vietą, įveikti ją skaldančius priešiškus ir užbaigti istoriją. Kojève'o samprotavimai patvirtina Schmitto poziciją, kad noras įveikti politiškumą turi teologinę prasmę. Ateizmas Hegelio interpretatoriui yra būtina istorijos užbaigimo ir žmonijos išsivadavimo sąlyga. Prancūzų filosofo istorijos pabaigos idėja ir universalios homogeniškos valstybės koncepcija buvo formuojamos diskusijoje su Schmitto *Politiškumo sąvoka*. Juristo pateiktas politiškumo aiškinimas yra nulemtas polemikos su doktrinomis, kurias grindžia noras pasiekti postpolitinę žmonijos vienybę. Kojève'o istorijos pabaigos idėją formuoja tokios perspektyvos inversija – jos kontūrus jis brėžia diskusijoje su Schmitto politiškumo aiškinimu. Universalios ir homogeniškos valstybės koncepcija patikslina politiškumo įveikimo sąlygas.

Nepaisant radikaliai skirtingų perspektyvų, abiejų filosofų politinės teorijas grindžia nuostata, kad žmogus yra politinis gyvūnas, tačiau politiškumą jie supranta kaip neatskiriamą nuo priešiško, konfliktų ir kovos. Reaguodamas į Schmitto užuominą apie priešiško tarp žmonių „transcendentškumą“ Kojève'as patikslina savo istorijos pabaigos prognozę: nunykus priešiškumui ir jo keliamai įtampai, žmogus netaps *theoanthropos*, jis paprasčiausiai sugrįš į gyvuliškumą. Ši išvada sutampa su *Politinėje teologijoje* išsakyta užuomina, kad išsivadavimas iš politiškumo ir teologijos kulminuotų „neproblemiško kūniškumo šiapusybjėje“.

Literatūra

- Balke, Friedrich. „Zur politischen Anthropologie Carl Schmitts“. In *Die Autonomie des Politischen: Carl Schmitts Kampf um einen beschädigten Begriff*. Herausgegeben von Hans-Georg Flickinger, 37–65. Weinheim: Acta Humaniora, 1990.
- Ball, Hugo. „Carl Schmitts Politische Theologie“. In *Religionstheorie und Politische Theologie. Band 1: Der Fürst dieser Welt, Carl Schmitt und die Folgen*. Herausgegeben von Jacob Taubes, 100–115. München: Wilhelm Fink Verlag, 1985.

- Berg de, Henk. *Das Ende der Geschichte und der bürgerliche Rechtsstaat: Hegel–Kojève–Fukuyama*. Tübingen: A. Francke Verlag, 2007.
- Bergo, Bettina. „Husserl and the Political. A Phenomenological Confrontation with Carl Schmitt and Alexandre Kojève“. In *Political Phenomenology. Experience, Ontology, Episteme*, edited by Thomas Bedorf ir Steffen Herrmann, 121–151. New York: Routledge, 2020.
- Carabante, José María. „Kojève and Christianity“. In *Alexandre Kojève: A Man of Influence*, edited by Luis J. Pedrazuela, 75–92. Lanham: Lexington Books, 2022.
- Cassirer, Ernst. *The Philosophy of the Enlightenment*. Translated by Fritz. C. A. Koenlin ir James P. Pettegrove. Princeton: Princeton University Press, 2009.
- Descombes, Vincent. *Modern French Philosophy*. Translated by L. Scott-Fox ir J. M. Harding. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Devlin, Roger. *Alexandre Kojève and the Outcome of Modern Thought*. Lanham: University Press of America, 2004.
- Drury, Shadia B. *Alexandre Kojève: The Roots of Postmodern Politics*. New York: St. Martin's Press, 1994.
- Foerbachas, Liudvigas. *Krikščionybės esmė*. Vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Mintis, 1985.
- Geroulanos, Stefanos. „Der Einfluss Carl Schmitts auf die Herr-Knecht-Dialektik: Alexandre Kojève und Co.“. In *Der Gesandte: Alexandre Kojèves europäische Missionen*. Herausgegeben von Christine Blättler, 159–215. Leipzig: Merve Verlag, 2022.
- Geroulanos, Stefanos. *An Atheism That is Not Humanist Emerges in French Thought*. Stanford: Stanford University Press, 2010.
- Gnoli, Antonio. „Kojève – Ein Hegelianer inmitten der Tragödien des 20. Jahrhunderts. Nina Ivanoff im Gespräch mit Antonio Gnoli“. In *Alexandre Kojève: Überlebensformen*. Herausgegeben von Andreas Hiepko, 67–75. Berlin: Merve Verlag, 2007.
- Harris, Siltan Henry. *Hegel's Ladder: Volume I: The Pilgrimage of Reason; Volume II: The Odyssey of Spirit*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1997.
- Howse, Robert. „Europe and the New World Order: Lessons from Alexandre Kojève's Engagement with Schmitt's 'Nomos der Erde'“, *Leiden Journal of International Law* 19 (2006): 93–103.
- Kojève, Alexandre. *Introduction to the Reading of Hegel. Lectures on the "Phenomenology of Spirit"*. Translated by James H. Nichols Jr. Ithaca and London: Cornell University Press, 1980.
- Kojève, Alexandre. *Outline of a Phenomenology of Right*. Translated by Bryan-Paul Frost ir Robert Howse. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2007.
- Kojève, Alexandre. *The Notion of Authority*. Translated by Hager Weslati. London, New York: Verso, 2014.

- Kojève, Alexandre. *The Religious Metaphysics of Vladimir Solovyov*. Translated by Ilya Merlin ir Mikhail Pozdniakov. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.
- Kojève, Alexandre. „Tyranny and Wisdom“. In *On Tyranny: Revised and Expanded Edition, Including the Strauss – Kojève Correspondence*, edited by Victor Gourevitch ir Michael S. Roth. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2013.
- Kuhn, Helmut. *Der Staat. Eine philosophische Darstellung*. München: Kösel Verlag, 1967.
- Love, Jeff. „Atheism and Politics“. In Alexandre Kojève. *Atheism*. New York: Columbia University Press, 2018.
- Love, Jeff. *The Black Circle: A Life of Alexandre Kojève*. New York: Columbia University Press, 2018.
- Meier, Heinrich. *Die Lehre Carl Schmitts – Vier Kapitel zur Unterscheidung Politischer Theologie und Politischer Philosophie*. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2012.
- Meier, Heinrich. *Carl Schmitt, Leo Strauss „Der Begriff des Politischen“ . Zu einem Dialog unter Abwesenden*. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2013.
- Meyer, Martin. *Ende der Geschichte?* München, Wien: Carl Hanser Verlag, 1993.
- Müller, Jan-Werner. *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-War European Thought*. New Haven and London: Yale University Press, 2003.
- Nichols, James H. *Alexandre Kojève: Wisdom at the End of History*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2007.
- Ottmann, Henning. „Carl Schmitt“. In *Politische Philosophie des 20. Jahrhunderts*. Herausgegeben von Henning Ottmann ir Karl Graf Ballestrem, 61–87. Berlin: Walter de Gruyter, 2015.
- Ottmann, Henning. „Kojève und Carl Schmitt. Neue Nachrichten vom Ende der Geschichte und vom Ende der Staatenpolitik“. In *Hegel - Jahrbuch 2002*. Herausgegeben von A. Arndt, K. Bal ir H. Ottmann, 176–182. Berlin: Akademie Verlag, 2002.
- Ottmann, Henning. „„Das Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitisierungen“ (79–95). Carl Schmitts Theorie der Neuzeit“. In *Carl Schmitt. Der Begriff des Politischen: Ein kooperativer Kommentar*. Herausgegeben von Reinhard Mehring, 156–169. Berlin: Akademie Verlag, 2003.
- Palma, Massimo. „Alexandre Kojève and Carl Schmitt: Mythologies of Enmity“. In *Alexandre Kojève: A Man of Influence*, edited by Luis J. Pedrazuela, 121–138. Lanham: Lexington Books, 2022.
- Palaver, Wolfgang. *René Girard's Mimetic Theory*. Translated by G. Borrud. East Lansing: Michigan State University Press, 2013.
- Pascal, Blaise. *Mintys*. Vertė Anicetas Tamošaitis. Vilnius: Aidai, 1997.

- Roth, Michael. *Knowing and History: Appropriations of Hegel in Twentieth - Century France*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2019.
- Schkade, David. *Die Logik des Politischen: Kojèves politische Philosophie zwischen Phänomenologie und Propaganda*. Frankfurt: Campus Press, 2021.
- Schmitt, Carl. *Der Begriff des Politischen Synoptische Darstellung der Texte. Im Auftrag der Carl-Schmitt-Gesellschaft*. Herausgegeben von Marco Walter. Berlin: Duncker & Humblot, 2018.
- Schmitt, Carl. *Ex captivitate salus. Erinnerungen der Zeit 1945/47*. Berlin: Duncker & Humblot, 2010.
- Schmitt, Carl. *Politinė teologija. Keturi suvereniteto teorijos skyriai. Politinė teologija II. Legenda apie bet kokios politinės teologijos užbaigą*. Vertė Antanas Gailius. Vilnius: Versus Aureus, 2014.
- Schmitt, Carl. *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969*. Herausgegeben von Günter Maschke. Berlin: Duncker & Humblot, 1995.
- Schmitt, Carl. *Die Diktatur: Von Den Anfängen Des Modernen Souveränitätsgedankens Bis Zum Proletarischen Klassenkampf*. Berlin: Duncker & Humblot, 2006.
- Schönberger, Christoph. „„Staatlich und Politisch“ (20–26). Der Begriff des Staates im Begriff des Politischen“. In *Carl Schmitt: Der Begriff des Politischen: Ein kooperativer Kommentar*. Herausgegeben von Reinhard Mehring, 21–44. Berlin: Akademie Verlag, 2003.
- Strauss, Leo. „Anmerkungen zu Carl Schmitt, Der Begriff des Politischen“. In *Leo Strauss. Gesammelte Schriften. Band 3. Hobbes' politische Wissenschaft und zugehörige Schriften – Briefe*. Stuttgart. Herausgegeben von Heinrich Meier ir Wiebke Meier. Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2008.
- Taubes, Jacob. „Taubes an Piet Tommissen. 14/8/85“. In *Jacob Taubes – Carl Schmitt: Briefwechsel*. Herausgegeben von Thorsten Palzhoff, Martin Tremel ir Herbert Kopp-Oberstebrink. München: Wilhelm Fink Verlag, 2012.
- Taubes, Jacob. *Ad Carl Schmitt, gegenstrebige Fügung*. Berlin: Merve Verlag, 1987.
- Tommissen, Piet. *Schmittiana: Beiträge zu Leben und Werk Carl Schmitts. Band 6*. Berlin: Duncker und Humblot, 1998.
- Vollrath, Ernst. „Wie ist Carl Schmitt an seinen Begriff des Politischen gekommen?“ *Zeitschrift für Politik* 36 (1989): 151–168.